

Sanoiko Jeesus näin?

Millaisilla kriteereillä Jeesuksen sanojen aitoutta arvioidaan? Mitä tiedämme historian Jeesuksesta?
Timo Eskola

Jeesuksen sanojen aitoutta on tarkasteltu historiallis-kriittisen koulukunnan perinteessä vuosikymmenien ajan ahkerasti. Tuota työskentelyä varten oli kehitetty joukko "aitouden" tai historiallisuuden kriteereitä. Mitään tarkkaa luetteloa näistä ei ole olemassa, mutta muutama kriteeri esiintyy monella kirjoittajalla. Varhaisimmat periaatteet löytyvät aivan kriittisen tutkimuksen alusta, Reimarukselta, sekä etenkin Rudolf Bultmannilta, kuten jo aiemmin lyhyesti todettiin. Samaa keskusteluun liittyy kuitenkin joukko aikamme suomalaisia tutkijoita, joiden puheenvuoroilla on tietenkin tärkeitä keskustelua ajatellen suuri painoarvo. Vaikka keskustelu kriteereistä on monien nykytutkijoiden mielestä hieman vanhentunut, itse aiheella on pitkään ollut keskeinen sija historiallis-kriittisen menetelmän ytimessä.

Suomalaisessa metodioppaassa (Riekkinen ja Veijola, *Johdatus eksegetiikkaan*) luetellaan evankeliumitutkimuksen kohdalla (josta vastannee Riekkinen) joukko kriteereitä, joista ensimmäinen koskee lauseen esiintymistä useammassa lähteessä (tai "traditiouomassa", kuten kirja toteaa). Seuraavaksi esille tulevat erilaisuuden kriteerit: aidon lauseen tulee poiketa juutalaisesta teologiasta, eikä se saa selittyä "pääsiäisen jälkeisen kirkollisen kehityksen" tai synkretismin avulla. Lopuksi lauseen olisi oltava "luonteeltaan radikaali" tai kuulua suorastaan "kiusalliseen traditioon".

Kun Kari Syreeni kirjoittaa kirjassa *Nasaretilaisen historia* (1997) historian Jeesuksesta, hän esittelee viisi aitouden kriteeriä (s. 154). Nämä ovat enimmäkseen samoja kuin Riekkisellä. Näin jo ensimmäinen, "moninkertaisen todistuksen kriteeri" (muotoilussa näkyy kansainvälisen keskustelun vaikutus, *multiple attestation*). Lauseen pitäisi esiintyä sekä Markuksella että Q:ssa, ja mielellään Tuomaan evankeliumissa. Seuraavaksi tulee "erilaisuuden kriteeri", joka on määritelty kuten edellä. Tosin Syreeni toteaa, että sen käyttö johtaa "helposti yksipuoliseen, Jeesuksen poikkeavuutta korostavaan kuvaan". Vaikutushistorian kriteeri liittyy yllä mainittuihin useisiin lähteisiin ja niiden traditioihin. Kielellisen tarkkuuden kriteeri puolestaan etsii etenkin arameismeja. Ja lopulta koherenssikriteeri toteaa vain, että samankaltaiset lauseet voidaan lisäksi hyväksyä mukaan.

Kriteerit käytännössä

Miten käy, jos kriteerejä soveltaa? Göttingenin yliopistossa Uuden testamentin professori Gerd Lüdemann kokosi tuloksensa kriteerien käytöstä ja julkaisi ne kansanomaisessa kirjasessa "Suuri petos" (*Der grosse Betrug. Und was Jesus wirklich sagte und tat.* 1998). Tieteellinen raamatuntutkimus on osoittanut, että kristinusko on huijausta. Jeesus ei ollut oikeasti sellainen kuin Raamattu väittää. Hän ei ollut Jumalan Poika, ei sovittanut ketään eikä noussut edes haudasta. Lüdemannin Jeesus ei olisi tunnistanut eikä ilmeisesti edes halunnut myöhempää kristinuskoa.

Mitä tuo kohuttu kirja sitten sisältää? Lüdemann yksinkertaisesti toistaa vanhat ja vanhentuneet, vuosisadan alkupuoliskolla muodissa olleet ns. historiallis-kriittiset aatteet. Keskeisimmällä sijalla ovat Jeesuksen puheiden historiallisuutta arvioivat kriteerit. Ja tärkein peruste menee vielä tätäkin kauemmas: valistukseen. Lüdemann ihailee valistuksen järkeisuskoa yli kaiken. "Sillä järjen varaan perustettu Valistus sekä sen kritiikki kaikenlaisia ilmoitusväitteitä vastaan on nykyaikaisen maailman pysyvä aineosa." (s. 18). Vain järki kykenee antamaan pätevän arvion sellaisista raamatunlauseista, jotka näyttävät ulkonaisesti olevan Jumalan sanomaa ihmisille.

Tämän lähtökohdan jälkeen Lüdemann takertuu historiallisen kritiikin teeseihin. Hän esittelee perusteita, joiden avulla totuus historiassa eläneestä Jeesuksesta löydetään. Ennen varsinaisten analyysissä käytettävien kriteereiden mainitsemista hän toteaa kaksi suurta periaatetta. Ensinnäkin kaikki "minä olen" -lauseet ovat epähistoriallisia (viittaavat Jeesuksen jumaluuteen). Toiseksi kertomukset yliluonnollisista ihmeistä ovat hurskaan mielikuvituksen tuotetta, eivät historiaa.

Periaatteiden jälkeen Lüdemann ottaa esille konkreettiset kriteerit, joiden avulla hän arvioi Jeesuksen sanojen aitoutta. Epäaitoja ovat hänen mukaansa esimerkiksi lauseet, joiden sanotaan olevan ylösnousseen Jeesuksen puhumia. Niin ikään huonosti käy lauseille, joilla on merkitystä pääsiäisen jälkeiselle seurakunnalle. Niitä hän pitää seurakunnan keksiminä. Luonnonihmeiden

esiintyminen tietysti turhentaa myös aidon historiallisuuden – koska sellaista ei ole koskaan voinut tapahtua.

Aitoja puolestaan ovat Lüdemannin mukaan lauseet, jotka ovat jotenkin juutalaiseen yhteisöön ja myöhempään kristinuskoon sopimattomia, yllättäviä ja jopa loukkaavia. Sellaisia ovat esimerkiksi kertomukset, joiden sankari on moraalisesti arveluttava (kuten helmeä ahnehtiva mies tai väärä huoneenhaltija). Aitoja ovat edelleen ajan kulttuuria/uskontoa ajatellen harvinaiset lauseet sekä ne, jotka eroavat täysin sekä sen ajan juutalaisuudesta että myöhemmästä alkukirkosta (s. 24-25).

Kriteerien uudelleenarviointi on tosin johtanut useimmat Jeesus-tutkijat jo 80-luvulla hylkäämään kyseiset lähtökohdat. Näin ei tee kuitenkaan Lüdemann. Hän on Valistuksen todellinen apostoli, joka taistelee aidon rationalismin puolesta kaikkia nykyaikaisen tieteen kotkotuksia vastaan.

Arvioitaessa Lüdemannin käsitystä näyttää ilmeiseltä, että tuollaisten Jeesuksen puheiden aitouden kriteerien käyttö perustuu jo ennalta valmiiseen Jeesus-kuvaan. Lüdemann tietää jo ennalta, mikä Jeesuksen kohdalla on sopivaa ja mikä sopimatonta. Hän tietää jo edeltä, mikä sanoma kuuluu pääsiäisen jälkeiseen kirkkoon ja mikä taas ei. Tämän periaatteen mukaan hän sitten luokittelee evankeliumikertomukset. Sanomattakin on selvää, että hän tietää, ettei Jeesus ollut todellinen Jumalan Poika, joka olisi voinut tehdä jotain ihmeellistä maan päällä. Liekö siis niin suuri yllätys, että johtopäätöksenä syntyy samanlainen kuva Jeesuksesta?

Minkälainen sitten on Lüdemannin ”aito” Jeesus? Jälleen kerran kirjan vastaus on yllätyksetön. Jeesuksen sanotaan olevan tavallinen juutalainen mies, hurskas uskovainen julistaja, joka odottaa lopun aikoja ja Jumalan valtakunnan toteutumista. Mitäpä muuta Jeesus voisi ollakaan, kun hänen jumaluutensa riisutaan kertomuksista pois.

Kriteerien perusluonteesta

Evankeliumitutkimuksen perinteisiä metodeja ovat lähdekritiikki (eli kirjallisuuskritiikki), muotokritiikki ja redaktiokritiikki (joka liittyy ns. traditiokritiikkiin). Nämä kaikki koskevan evankeliumien kokoonpanoa ja pyrkivät selittämään käytettyjä lähteitä ja tradition mahdollista muuntelua.

Varsinainen historian Jeesuksen opetuksia koskeva metodiikka koskee Jeesuksen sanojen aitouden kriteerejä. Suomalaisen metodiopin Riekkinen-Vejjola ensimmäisessä painoksessa kriteerejä esiteltiin sivun verran. Toisessa laitoksessa oli jäljellä enää ylimalkainen esittely ja kehoitus varovaisuuteen soveltamisessa. Uusimmassa Jeesus-tutkimuksessa ”Nasaretilaisen historia” puolestaan Syreeni herättää kriteerin jälleen eloon. Niitä käyttää myös Amerikan ns. Jeesus-seminaari (R. Funk ja tämän toimittama *Five Gospels “väriraamattu”*; aitoja sanoja 5%).

Kriteerien käyttö edellyttää tutkijalta jo ennalta näkemystä sekä Jeesuksen opetuksen luonteesta että varhaisen teologian sisällöstä. Kysymys on nimittäin teologian eri piirteiden erottamisesta toisistaan. Kriteereiden avulla on pyritty erottamaan Jeesukselle ominainen opetus toisaalta tuon ajan juutalaisesta teologiasta ja toisaalta varhaisen, pääsiäisen jälkeisen seurakunnan opetuksesta.

Yleisimpiä tutkimuksen käyttämiä kriteerejä ovat ns. *erilaisuuden* kriteeri (dissimilariteettikriteeri) ja *yhdennemukaisuuden* (koherenssin) kriteeri. Erilaisuus on tarkoittanut yksinkertaisesti sitä, että Jeesuksen aito sana ei saa muistuttaa juutalaista teologiaa. Sen täytyy olla omaleimainen, koska muuten tutkija pitää sitä jonkun muun juutalaisen opetuksena, joka on sijoitettu Jeesuksen suuhun. Toisaalta näiden ankarien kriteerien käyttäjät ovat yrittäneet erottaa Jeesuksen opetuksen pääsiäisen jälkeisestä opetuksesta. Aito sana ei saa muistuttaa sellaista opetusta, jota seurakunnassa opetettiin pääsiäisen jälkeen.

Jälkimmäinen kriteeri puolestaan liittyy ”aidoiksi” havaittujen Jeesuksen sanojen sisällölliseen yhdennemukaisuuteen. Löydetyn Jeesuksen sanojen kokoelman tulee tutkijoiden mielestä olla riittävän yhdennemukainen, jotta sitä voisi pitää saman julistajan sanomana. Tämän kriteerin avulla on lisäksi voitu pitää joitain joukkoon sopivia, mutta muuten epävarmoja sanoja aitoina.

Jo lyhyt tutustuminen näihin arviointiperusteisiin herättää monia kysymyksiä. Tutkimukseen perehtymätönkin huomaa heti, että kriteeri katkaisee yhteyden Jeesuksen ja muun juutalaisuuden väliltä. Jos sitä käyttää tarkasti, pitäisi olettaa, että Jeesus ei ollutkaan juutalainen eikä lukenut Vanhaa testamenttia! Yhtä ongelmalliselta vaikuttaa kriteeri, jonka mukaan Jeesuksen ja varhaiskristillisen

seurakunnan välillä ei saisi olla suoraa yhteyttä. Kovin helppoa ei luulisi tällaiseen kriteerin käytön olevan, jos alkuseurakunnan perusti 12 Jeesuksen opetuslasta. Tätä arviointiperustetta on usein käytetty erottamaan Jeesuksen puheista kaikki sellaiset lauseet, joissa puhutaan Jeesuksen kärsimyksistä ja kuolemasta. Niistä puhuminen ei monien tutkijoiden mielestä voinut olla etukäteen mahdollista. Eikö Jeesus siis tiennyt kohtaloaan?

Edellä mainittu Lüdemann ei ota lainkaan huomioon tämän päivän metodikeskustelua. Nythän on avoimesti todettu, että tuollaiset kriteerit täyttävä Jeesus olisi täysi ufomies, aito alien. Hänellä ei ajatella olevan mitään yhteyttä ympäristöönsä, juutalaiseen kulttuuriin, uskontoon tai Vanhaan testamenttiin. Hänen sanomansa on lisäksi kuulijoille sopimaton ja loukkaava, sekä sellainen, että kukaan alkukirkossa ei viitsinyt enää muistella sitä saati sitten yhtyä sen teologiaan. Näiden kriteerien Jeesuksella ei ole mitään yhteyttä pääsiäisen jälkeiseen seurakuntaan. Hän ei siten ole – kuten toivottiin – *historian* Jeesus, vaan päinvastoin *epähistoriallinen* Jeesus erossa kaikesta ympäristöstään.

Toinen suuri ongelma kriteerien kohdalla koskee teoriaa. Käyttäessään kriteeriä tutkija joutuu jo ennakkolta päättämään, millaista on varhaiskristillisen seurakunnan teologia ja millaista “historiallisen” Jeesuksen opetus. Eihän hän muuten voi sanoa, missä nämä kaksi eroavat toisistaan. Mutta jos hän on jo etukäteen joutunut päättämään, mihin ero perustuu, niin mihin hän enää tarvitsee tutkimusta? Hänhän jo tietää, millaiseen tulokseen hänen pitää päätyä.

Perinteiset kriteerit suhteen ilmaisijoina

Tekstin arviointi (eli siitä lausuttavien arvostelmien esittäminen) edellyttää tekstin vertaamista johonkin. Tekstin arvioimisessa on siten kysymys kahden asian välisestä *suhteesta*. Vertailuhan ei voi tehdä ilman suhdetta. On syytä huomata, että useimmat ns. historiallisen kritiikin kriteereistä ilmaisevat jo sanoinakin suhdetta. Tällaisia ovat esimerkiksi edellä mainitut dissimilariteetti ja koherenssi.

Vuosisadan alkupuolen tieteelliselle tutkimukselle oli tyypillistä, että pelkät edellä mainitut, suhdetta kuvaavat termit esitettiin kriteereinä. Erilaisuus, dissimilariteetti, ei ollutkaan vertailua, vaan valmis kriteeri, jonka uskottiin auttavan historian Jeesuksen etsinnässä – tosin ehkä käytännössä useammin hänen kadottamisessaan. Tämä oli nykytieteen näkökulmasta katsoen tietysti ylilyönti ja virhearvio, mutta vielä 60-luvun jälkeenkin sitä on käytetty tutkimuksessa.

Tuollainen käsitys *kriteeristä* ei kuitenkaan ole johdonmukainen. *Itse suhde ei voi olla toisen jäsenenä kriteeri*. Suhteessa toimii toisen jäsenen vertailukohtana aina toinen jäsen. Siksi kriteerinä ei voi toimia esimerkiksi pelkkä samankaltaisuus, “analogia”, tai erilaisuus, “dissimilariteetti”. Mikään asia ei voi olla vain “erilainen”. Vrt. Barbour: “Dissimilariteettikriteerin käyttö perustavana työvälineenä ei ole pelkkä heuristinen metodi, kuten monet olettavat, vaan se edellyttää itsessään jo hypoteesia historian Jeesuksesta ja hänen suhteestaan varhaisen kirkon traditioon” (Barbour, *Criticism*, 19).

Kriteerinä onkin tosiasiaa aina se näkemys, johon Jeesuksen opetusta verrataan. Juuri sen kanssa tekstistä tehdyn huomion pitäisi olla analoginen, yhdenmukainen, tai dissimilaari, erilainen. Olemme päätyneet jälleen kerran takaisin alkuun. Jos tutkija jo ennalta päättää, millainen Jeesuksen aito sana ei voi olla, hän varmaankin luokittelee evankeliumit myös sen mukaan. Jos siis evankeliumeista löytyy Jeesuksen kuuluisa lause: “Ihmisen Poika annetaan ihmisten käsiin”, se ei ole automaattisesti “samanlainen” kuin seurakunnan opetus. Toisin sanoen, se ei ole väistämättä seurakunnan keksimä lause, joka olisi myöhemmin vain laitettu Jeesuksen suuhun – vaikka useimmat radikaalin kauden tutkijat selittivät sen juuri siten. Historiallisen kritiikin vanhat kriteerit toimivat siten kehäpäätelmässä. Siksi niiden tieteellinen arvo on nykyään mitätön.

Uusi paino suulliseen perimätietoon

Ruotsissa Harald Riesenfeld ja Birger Gerhardsson, jälkimmäisen näkemykset on esitelty tiiviissä muodossa Peter Davidsin artikkelissa ”The Gospels and Jewish Tradition: Twenty Years After Gerhardsson” (1980) vrt. Riesner: *Jesus als Lehrer*.

1. Jeesus toimi rabbina ja opetti määrätietoisesti oppilaitaan.
2. Oppilaat painoivat opetuksen muistiin (memorizing) sen ajan opetuskäytännön tapaan.
3. Ylösnousemuksen jälkeen apostolinen ryhmä muodosti ”rabbinaatin”, joka välitti traditiota.
4. Tämä Jerusalemin piiri laajensi ja syvensi traditiota haggadan ja midrashin avulla.

Kenneth E. Bailey toi uusia näkökulmia sosiologisten kenttätutkimusten avulla. Arabien kyläkulttuureja tutkinut Bailey toi artikkelissaan ”Informal controlled oral tradition and the Synoptic Gospels” esille ajatuksen heimotarinoiden säilyttämisestä tiiviissä sosiaalisessa yhteisössä. Perimätietoa välitetään epämuodollisesti (informal), kyse ei ole pelkistä kouluista. Vanhan väen edustaja oli oikeutettu opettamaan tarinoita. Toisaalta perinteen välittäminen oli kuitenkin kontrolloitua. Sosiaalinen yhteisö valvoi sitä, että kertomukset säilyvät muuttumattomina.

Silminnäkijäkertomukset ovat pääosassa Richard Bauckhamin kirjassa *Jesus and the Eyewitnesses* (2006) tutkimuksessa, jossa evankeliumimateriaalia tarkastellaan yhteiskuntatieteellisesti arvioiden silminnäkijäkertomusten kriteerejä. Bauckham lähestyy kysymystä evankeliumikertomusten alkuperästä tarkastelemalla tradition synnyn ja välittämisen problematiikkaa historian, sosiaalitieteiden ja psykologian tarjoamien välineiden avulla. Yhtenä lähtökohana Bauckhamille ovat Papiuksen ja Kvadratuksen maininnat siitä, että evankeliumikertomusten auktoriteetti varhaisessa seurakunnassa tuli niiltä henkilöiltä, jotka olivat itse olleet kuulemassa ja näkemässä tapahtumia. Toisin sanoen silminnäkiöillä oli keskeinen tehtävä kristillisen seurakunnan sanoman oikeuttajana ja takaajana.

Todellisuuden havainnointi on kokemuksen laittamista kertomuksen muotoon (”we are narrativizing experience”). Se toteutuu valinnan, yhdistelyn ja selittämisen avulla. Näin syntyy tulkittuja kertomuksia, joiden avulla yksilön kokemista tapahtumista halutaan kertoa muille. Muistiin tallentamisen motiivina on siten usein pyrkimys kommunikaatioon (Bauckham, *Eyewitnesses*, 336; samaan tapaan Byrskog, *Story as History*, 265).

Mitä Jeesuksen seuraajat sitten muistivat? Bauckham luettelee useita psykologiasta tuttuja muistin välineitä, kuten seuraavat:

1. *Ainutkertaiset tapahtumat*. Evankeliumien tapahtumat täyttävät hyvin tämän kriteerin. Jeesuksen seurassa on koettu tapahtumia, jotka ovat läsnä olevien ihmisten elämäkokemuksen kannalta hyvin yllättäviä ja epätavallisia. ”Mikään ei ole tavallista tai triviaalia.”
2. *Henkilökohtainen merkittävyys*. Jeesuksen seurassa koetut tapahtumat liittyvät tähän mitä ilmeisimmin. Tapahtumilla on ollut tilannetta seuraaville suunnaton henkilökohtainen merkitys ja monet tapaukset lienevät olleet henkilöiden koko elämän muistorikkaimpia hetkiä.
3. *Tunnetason sitoutuminen tapahtumaan*. Evankeliumikertomukset eivät ole ulkokohtaisia kuvauksia. Kertoja on lähellä tapahtumia ja on osallinen niistä. Tapahtumat vaikuttavat myös kertojaan, eivät pelkästään kertomuksissa erikseen mainittuihin henkilöihin.
4. *Värikäs kuvakieli*. Evankeliumeissa värikkäintä kuvailua on erityisesti Markuksella. Matteuksen ja Luukkaan pidemmissä kirjoissa kertomukset ovat riisutumpia.
5. *Merkityksettömät yksityiskohdat*. Silminnäkiöiden kertomuksissa esiintyy jonkin verran sinänsä merkityksettömiä yksityiskohtia, kuten myös evankeliumeissa. Ne osoittavat kuvauksen monimuotoisuutta ja palvelevat vain yleisessä mielessä muun aineiston valintaa.
6. *Jatkuva harjoitus*. Kertomuksen välittämistä yleensä toistetaan useita kertoja. Näin kertomus saa jäsenyneen muodon. Kertomus keskittyy lisäksi tiettyihin avainsanoihin tai teemoihin. Evankeliumimateriaalissa tämä nähdään Jeesuksen omista sanoista, jotka säilyvät yleensä myös eri evankeliumeissa samassa muodossa, vaikka muut yksityiskohdat vaihtelevat. Kommunikaatio-prosessissa kertomuksista tulee vähitellen stereotyyppisiä, vaikka niiden syntyyn ovat vaikuttaneet yllä esitellyt tekijät (*Eyewitnesses*, 330). Kertomukset ovat syntyneet silminnäkiöiden narratiivisen työn tuloksena ja vasta tällaisen lähtökohdan jälkeen liitetty tulkintaprosessin yhteyteen.